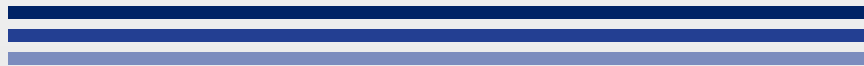

מדיניות-חוץ רב-אזורית לישראל

יואב שטרן

דצמבר 2016

מדיניות-חוץ רב-אזורית לישראל

יואב שטרן*

דצמבר 2016

מאמר זה הוא חלק מסדרת פרסומים שמציגה עקרונות מנחים לתפיסת מדיניות-חוץ חדשה לישראל, אותה גיבש צוות חשיבה של מכון מיתנוים. לקריאת תקציר העקרונות המנחים, [לחץ/י כאן](#).

ישראל נוטה להתייחס באור שלילי למיקומה הגאו-פוליטי, בייחוד לאור הסכסוך הישראלי-ערבי והבידוד האזורי שהוא כופה עליה. כתוצאה מכך, התפתחה בישראל "מנטליות אי" ותחושת מצור, שמתאפיינת במגננה ובבדלנות ושרואה את העולם כמקום עוין. ואולם, מיקומה הייחודי של ישראל יכול להפוך גם לנכס, ולא רק להיות לנטל. על ישראל לנצל לטובתה את מיקומה בין שלוש יבשות ומערכות מדיניות – המזרח התיכון, הזירה האירופית והזירה הים-תיכונית – ולהגביר את הזיקה לאזורים אלו, תוך הגדרת מידת השייכות עימם, והכרה והפרייה של קשרי הגומלין ביניהם. לצורך כך, על ישראל לאמץ תפיסת מדיניות-חוץ רב-אזורית חדשה. מאמר זה מציג עקרונות מנחים לתפיסת מדיניות-חוץ שכזו, והמלצות לצעדים שישראל יכולה לנקוט על-מנת להגביר את ההשתלבות שלה במזרח התיכון, באירופה, ובאגן הים התיכון.

את מדינת ישראל הקימו בני העם היהודי, אשר ראו בחזרה אל מולדתם ההיסטורית ובהקמתו של בית יהודי מימוש משאת נפש בת 2000 שנה. בלב המזרח התיכון, באזור שבו שלטו לאורך ההיסטוריה גורמים מוסלמיים ונוצריים ומעצמות עולמיות, הוקמה בשנת 1948 מדינת היהודים. המדינה הוקמה בגבולות שנקבעו במלחמה אלימה וקשה ולמרות התנגדות בולטת של כל שכנותיה ובעיקר של הערבים יושבי המקום. מאז הוקמה מדינת ישראל הערבים יושבי האזור מטילים ספק בלגיטימיות קיומה ומערערים על גבולותיה. אמנם מדינות העולם הכירו בישראל, ושתי מדינות ערביות שכנות – מצרים וירדן – אף חתמו עמה על הסכמי שלום, אולם הסוגיה הקשה ביותר, שפתרונה אינו נראה באופק, היא מאבקם של תושבי הארץ הערבים-הפלסטינים להקמת מדינה עצמאית משלהם על אותו השטח בדיוק. במציאות זו ישראל פועלת מאז הקמתה. אף שהיא השכילה לפתח מערכת קשרי חוץ מרשימה, נדמה שיש לבחון מחדש את הבסיס שעליו מושתתת מערכת זו, בייחוד את ההשלכות של מדיניות ישראל על מדינות האזור הקרובות.

* יואב שטרן הוא עיתונאי לשעבר, פרשן לענייני ערבים והמזרח התיכון ומחבר-שותף (יחד עם ד"ר שרה אוסצקי-לזר) של הספר "בני המקום – שיחות עם אזרחים ערבים בישראל" (תל-אביב: מרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום, 2016).

א. "מנטליות האי" וההתחברות ליבשה

במשך שישה עשורים פיתחה ישראל דרכים יצירתיות רבות להתמודדות עם הבידוד המדיני האזורי שהיה מנת חלקה מאז הקמתה, בהן "מנטליות אי". מנטליות זו מושתתת על שתי יתדות – היתד האחת היא הבידוד המדיני, והיתד השנייה נטועה היטב בהיסטוריה ובתודעה של העם היהודי, ככתוב "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב" (במדבר כג, ט).

קהילות המתקיימות על גבי איים, אמתיים או מדומים, חותרות מטבע הדברים ליצור קשרים הדוקים עם קהילות רחוקות מהן. במקרה של ישראל הים האמתי משיק לה ממערב בלבד, ואילו בשאר הכיוונים הים מדומה. ישראל מחוברת ליבשה, אך התפיסה היהודית-הישראלית הרווחת היא שהחיבור ליבשת טומן בחובו איומים וסיכונים יותר מהזדמנויות, ועל כן ראוי להתעלם ממנו או למצער להביט בו בעיונות ובחשדנות.

נוסף על כך, החברה הישראלית התגאתה תמיד בהתנהלותה על בסיס מערכת ערכים תרבותית ופוליטית המאפיינת את המערב והשונה בתכלית ממערכת הערכים של שכניה. רבים סבורים כי החברה הישראלית היא מעין שלוחה מערבית במזרח הקרוב וכי אין כל יתרון בטיפוח קשריה עם המדינות ממזרח לה.

ישראל נוקטת בגישת ההתנתקות משכניה לא רק בשל רצונה להפנות גב לסביבתה הקרובה אלא גם כתולדה ישירה של יחס שכנותיה הערביות אליה והתפיסה שממילא אין כל "יבשה" שאפשר או ראוי להתחבר אליה. במשך כמה עשורים קיימו ישראל ושכנותיה קשר שעיקרו צבאי ואלים, ומעט מאוד נעשה למען פיתוח אינטרסים משותפים ופעילויות אזרחיות בעלות עניין משותף שניבו רווח הדדי. העם הפלסטיני, בשל תפיסתו שמדינתו העצמאית עדיין לא הוקמה בגלל הכיבוש הישראלי, מנהל מערכת יחסים סבוכה ומסויגת מאוד עם ישראל. מדינות ערב מקפידות בדרך כלל שלא לנהל מערכת יחסים גלויה עם ישראל, והן גם נזהרות מלהעמיק יתר על המידה את יחסיהן החשאיים עמה. כך מתנהלות גם שתי המדינות הערביות השכנות, מצרים וירדן, אף שחתמו על הסכמי שלום עם ישראל.

נוכח מציאות זו פיתחה ישראל במהלך השנים יחסים הדוקים עם מדינות שאינן שכנותיה, בראשן ארצות-הברית ומדינות אירופה.¹ בהזדמנויות שונות ניסתה ישראל לפתח גם את "ברית הפריפריה" עם מדינות וגורמים באזור שאינם במעגל הראשון של שכנות, בהם אתיופיה, תורכיה, הכורדים ואף איראן בתקופת שלטון השאה. בשנים האחרונות נשקלה מספר פעמים שאלת העמקת היחסים עם מדינות באזורים נוספים בעולם, כגון אפריקה ומזרח אירופה.

חרף מאמצי של ישראל להתגבר על הבידוד הגאוגרפי באמצעות יצירת קשרים עם גורמים רחוקים יותר, לא נוצר נתק אמתי בין ישראל לבין סביבתה המידית, שכן קשרים אלה אינם משפיעים בפועל על הגורמים בשכנות לישראל. יתר על כן, היות ישראל בלב העולם הערבי הסוער בשנים שלאחר האביב הערבי טומנת בחובה סכנות רבות, ועל גבולותיה מתדפקים גורמים שאינם מדינתיים, כגון חיזבאללה בלבנון ובסוריה, גורמים קיצוניים בגולן, ארגונים אסלאמיים בסיני ופלגים פלסטיניים שונים בגדה המערבית וברצועת עזה. אלה חותרים לפגוע בישראל, ואף מצליחים לממש את מטרותם מפעם לפעם. אין ספק שעל ישראל להגן על עצמה מפני גורמים אלה, אולם בה בעת עליה לשקוד על זיהוי ההזדמנויות שהשינויים האזוריים מזמנים לה, והזדמנויות כאלה ישנן.² למעשה המציאות המדינית השתנתה בשנים האחרונות בצורה ניכרת הן בסביבתה הקרובה

¹ להרחבה ראו: Elie Podeh, "The Desire to Belong Syndrome," *Israel Studies* 4(2), pp. 121-144.
² נמרוד גורן וג'ניה יודקביץ' (עורכים), ישראל והאביב הערבי: הזדמנויות בשינוי, (רמת גן: מיתוים – המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית וקרן פרידריך אברט, 2013).

של ישראל הן באזורים רחוקים יותר, ועל כן עליה להעריך מחדש את מדיניותה ולחתור למציאת בני שיח חדשים.

בחינת התנהלותה של ישראל מעלה שהיא אינה עוסקת דייה בחיפוש הזדמנויות לשיתוף פעולה ובעידודן אלא פועלת בעיקר מתוך בחינת המציאות במשקפת ביטחונית צרה. חשוב מאד לשתף פעולה עם גורמים יציבים באזור, כגון מצרים בראשות הנשיא עבד אל-פתאח א-סיסי וירדן בהנהגת המלך עבדאללה השני. ואכן, ישראל משתפת פעולה עם מדינות אלה, אך ברוב המקרים שיתוף הפעולה מוגבל לעניינים המונעים מן האינטרסים הביטחוניים של הצדדים, והוא גם חשאי. אין כמעט ביטוי פומבי לניסיונות לשיתוף פעולה רחב במגוון תחומים אחרים, וזאת בעיקר משום ששיתוף פעולה כזה דורש מישראל לבצע מחוות וויתורים. ככלל אפשר לומר שישראל אינה ממצה את מגוון האפשרויות לשיתוף פעולה עם מדינות האזור.

נוסף על הקשרים הגאו-פוליטיים עם שכנותיה הקרובות, על ישראל לפעול במרץ למציאת ערוצים נוספים לשיתוף פעולה עמן ואף עם מדינות רחוקות יותר, כמו תורכיה, מרוקו ומדינות צפון אפריקה ומדינות המפרץ המתונות, וכן עם גורמים שאינם מדינתיים, כמו המיעוט הכורדי בעיראק. במידת האפשר, על ישראל לפעול לקידום קשרים "רכים" יותר, אזרחיים וכלכליים, בתחומים שבהם יש לה יתרון, מומחיות או ידע מתקדם, כגון שימוש בטכנולוגיות מתקדמות להתפלת מים, תכנון משותף של רשתות תחבורה ואנרגיה באזור והקמתן – בכפוף לכדאיות כלכלית, וכן עשיית מחוות הומניטריות שונות.

בבסיס שינוי המדיניות עומדת ההבנה שעל ישראל לשמש עוגן או ציר אזורי בתחומים רבים. פעילות הומניטרית, כמו טיפול בחולים או פצועים ממדינות ערב בבתי חולים ישראליים, וכן ארגון ביקורים באתרים קדושים כמו מסגד אל-אקצא, עשויים להשפיע באופן דרמטי על מערכת היחסים עם גורמים באזור.

מאמר זה נועד להציב מצפן בפני מעצבי מדיניות-החוץ של ישראל, מצפן שיסייע לה להתכוון לחיבור אזורי ורב-אזורי. ברור לנו כי כיום ישראל מנועה מלקדם מסגרות כאלה של שיתוף פעולה אזורי וכי פעילות בכיוון זה תתאפשר רק במצב אידאלי או כאשר יחול שיפור כללי באזור, שיאפשר לישראל לפעול ליצירת קשרים עם גורמים שונים. אין במסמך זה מפת דרכים טקטית למדיניות-החוץ או קריאה להתמודדות שאינה דיפלומטית עם איומים אזוריים. ברור לנו כי במציאות דינמית, בייחוד במזרח התיכון, ידידים דיפלומטיים עלולים להפוך בקלות רבה ליריבים או לאויבים, ועל ישראל להיערך גם לכך.

המאמר מתייחס למעגל ההתייחסות הראשוני של ישראל, ובו שכנותיה ברחבי המזרח התיכון ובעולם הערבי, אך גם לשני מעגלי התייחסות קרובים נוספים ומשמעותיים בהם פועלת ישראל – המעגל האירופי והמעגל הים תיכוני.

ב. המזרח התיכון

בעשור השני של המאה ה-21 המזרח התיכון חווה שינויים תכופים הבאים לידי ביטוי בכניסתם של שחקנים חדשים, בהם גורמים לא-מדינתיים רבים שמחזיקים באמצעי כוח ושיכולים לפעול באלימות בהתאם לאינטרסים משתנים ולבריתות משתנות. המציאות המדינית הדינמית השוררת כיום במזרח התיכון מקשה על ניסוח מדיניות ברורה וחד-משמעית להשתלבותה של ישראל באזור או ליצירת מרחב השפעה ישראלי. מציאות זו אף עלולה להחמיר עם הירידה המתמשכת במחירי הנפט והגז בעולם ומכיוון שכלכלת המדינות הערביות (כולל העשירות שבהן) אינה מגוונת דייה.

עם זאת, על מעצבי מדיניות-החוץ של ישראל לתת את הדעת לא רק על ההתמודדות עם איומים ביטחוניים אלא גם על האפשרויות לבניית מערך יחסים חדש, שיכלול רכיבים אזרחיים ושישפר את מעמדה של ישראל באזור. להצהרות מדיניות ברורות של ישראל על כוונותיה לכוון יחסים אזרחיים עם גורמים באזור תהיה השפעה ניכרת מכמה סיבות: (א) שמירה על גורמי יציבות בעת אי-וודאות; (ב) קיום גרעין שיתוף פעולה שימש תשתית ליחסים אסטרטגיים עמוקים יותר בעתיד; (ג) מתן משקל-נגד לכוחות המתנגדים לשיתוף פעולה עם ישראל מתוך סירוב להכיר בה; (ד) ביסוס מעמדה של ישראל כמדינה שרוצה "להביא טוב" לאזור שבו היא שוכנת.

על ישראל לשאוף להשתלב באזור בתחומי עשייה שונים ולקדם את הכרת השחקנים השונים בעצם קיומה. השתלבות שכזו יכולה לסייע גם בעתות משבר ובהתמודדות עם איומים ביטחוניים, כפי שהוכיחו לדוגמה המאמצים המצריים להשגת הפסקת אש בסבבי האלימות החוזרים ונשנים בין ישראל לעזה ומעורבותן בכך של מדינות נוספות מן האזור.

קשריה של ישראל עם הגורמים השונים במזרח התיכון מושפעים בראש ובראשונה מיחסיה הקשים והסבוכים עם שכניה הפלסטינים. מאז כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה בשנת 1967 מתדרדרים היחסים עם הפלסטינים בתדירות גבוהה למדי לסבבי אלימות קשים. כיוון שישראל הכירה בזכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית, עליה לשאוף ליישוב הסכסוך עמו באופן שיבטיח את מימוש זכויותיו הלאומיות ככל העמים.

אולם מכיוון שהשגת הסדר מדיני, אם יושג, עלולה לארוך זמן רב, על ישראל לאפשר למדינות האזור המעוניינות בכך למלא תפקיד משמעותי יותר בכל הנוגע למערכת היחסים הקיימת בין ישראל לפלסטינים ובה בעת לבסס מערכות יחסים אזרחיות שאינן תלויות ביחסים הבעייתיים בין ישראל לפלסטינים. המעורבות של מדינות האזור בניהול הסכסוך עם הפלסטינים או במאמץ אמיתי וכן לפתור אותו תביא גם להרחבת הבסיס לשיתוף הפעולה אתן. העמקת הקשרים עם המדינות הסובבות את ישראל, תורכיה למשל, יכולה לסייע גם בחיזוק המעורבות הכלל-ערבית והאזורית ובהשגת הבנות עם הרשות הפלסטינית ועם גורמים פלסטיניים שונים, כגון החמאס ברצועת עזה. יצירת מערכת קשרים מסועפת עם גורמים כלל-ערביים והגברת מעורבותם עשויה אף ליצור מערכת מרסנת לחמאס ולגורמים אחרים אשר נוקטים באלימות להשגת מטרותיהם הפוליטיות. הדבר חשוב במיוחד בכל הנוגע למדינות שעמן ישראל נמצאת במצב של עימות, כסוריה ולבנון, אשר להן אינטרסים רבים וצולבים עם מדינות האזור.

עם המדינות שישראל עשויה להרוויח במיוחד מקשר ישיר או עקיף עמן ניתן למנות את מצרים, ירדן, סעודיה, מרוקו, תוניסיה, קטר ותורכיה. לישראל יש עניין רב בחיזוק הקשר והזיקה למדינות אלה לשם קבלתה באזור, הרחבת מסגרות שיתוף הפעולה בנושאים בעלי עניין משותף – בהם התחום הביטחוני, מיגור הטרור ושורה של נושאים אזרחיים – והרחבת השווקים הכלכליים הפתוחים בפניה. הצהרות שונות של בכירים ישראלים מעידות על כך שבצמרת המדינית בישראל שוררת הבנה בנוגע לצורך זה, כפי שעלה לדוגמה מדבריו של ראש הממשלה בנימין נתניהו בחנוכת נמל הדרום החדש באשדוד באוקטובר 2014: "אנחנו מאמינים גם בחזון רחב יותר, יגיע יום שעורקי הסחר יובילו לארצות השכנות ויובילו אליהן. בסופו של דבר [...] יהיו כאן קשרי סחר ותחבורה שיחברו אותנו למרחב ממזרח".³

לצד הצהרות ראוי לפעול למילוי כוונות אלה בתוכן ובפעילות, לפי העקרונות המנחים להלן.

³ "דברי ראש הממשלה בטקס הנחת אבן הפינה לנמל אשדוד", משרד ראש הממשלה, 18 באוקטובר 2014.

1. חיזוק הסכמי השלום עם מצרים וירדן וחיזוק הזיקה למדינות ערב

לישראל עניין רב בהידוק מערכת היחסים עם מצרים וירדן. הדבר נכון בראש ובראשונה מההיבט הביטחוני אך גם מהיבטים אזרחיים. על ישראל להעמיק את שיתוף הפעולה עם הממשלות במדינות אלה לצורך זיהוי אינטרסים משותפים, כגון טיפול באיומי הטרור, בהם אל-קאעדה ודאעש, או ניצול מקורות אנרגיה ומשאבי טבע, כגון התפלת מים וייצוא הגז הטבעי הישראלי. המחויבות הראשונה במעלה של ישראל צריכה אפוא להיות שימור הסכמי השלום וטיפולם בתחומים שמשרתים את האינטרסים של הצדדים המעורבים.

לצד שתי מדינות אלה, ישנם גורמים ערביים המעוניינים ליטול חלק פעיל יותר במערכת היחסים שבין ישראל לפלסטינים, בסכסוך (הסמוי לעת עתה) של ישראל עם לבנון ועם סוריה ואף בסוגיות אזוריות שונות. המציאות שנוצרה לאחר האביב הערבי מזמנת הזדמנות ייחודית לשינוי הבריתות האזוריות. עם המדינות שעשויות להביע עניין בהידוק שיתוף הפעולה עם ישראל בתחומים אזרחיים נמנות סעודיה, קטר, איחוד האמירויות, עומאן, מרוקו ותוניסיה. על ישראל לאתר את הנושאים שיכולים לשמש בסיס לשיתוף פעולה עם מדינות וגורמים אזוריים ולפתחו.

בעת הפיתוח של מסגרות שיתוף פעולה וקשרים עם מדינות אלה על ישראל להתייחס ברגישות לשיקולים ערביים-לאומיים וכלל-ערביים ולהיות קשובה לרגישויות הנובעות מפסיפס העדות והדתות ההיסטורי והעכשווי באזור. עליה להימנע מקידום שיח מיעוטים שעלול להתפס כניסיון לזעזע את היציבות באזור. עליה להיות מודעת לשיקולים המורכבים של מדינות האזור ושל הקבוצות השונות בו בנושא זה ולתת להם ביטוי במדיניות-החוץ שלה מתוך חתיירה לשמירה על זכויות המיעוטים.

2. חיזוק הזיקה לגופים ערביים ואזוריים

על ישראל לפעול לביסוס קשרים מיוחדים עם גופים אזוריים ובראשם ארגונים, כגון הליגה הערבית ומועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ (GCC). כיום ארגונים אלה נמצאים "מחוץ לתחום" בעבור ישראל והציבור הישראלי, ופעמים רבות הצדדים אף נמצאים על מסלול התנגשות דיפלומטית. רבים מהארגונים הערביים חלשים, בייחוד לאחר אירועי האביב הערבי, והם אינם מצליחים להביא לשינוי של ממש או להסכמה בין השחקנים באזור. אך עם זאת, ארגונים אלה מייצגים את הקונצנזוס הערבי ומעניקים לגיטימציה למהלכים אזוריים שונים. כמו כן, ישנם גופים, בהם ה-GCC, הפועלים בתחומים אזרחיים ואף בתחומים ביטחוניים הרלוונטיים מאוד לישראל. כוחה ה-GCC אף רב יחסית משום שהיא פועלת בהתבסס על אינטרסים משותפים ולא על ערכים נשגבים.

הכרה בגופים השונים ובפעילותם וניסיון להתממשק אליהם עשויים להביא לשיפור האווירה באזור ולהעיד על כוונותיה של ישראל להשתלב בו. על ישראל לבחון כבר היום מה יידרש ממנה כדי להתקבל כמשקיפה בארגונים כמו הליגה הערבית, ועל-מנת לזכות במעמד הדומה לזה של תורכה בגופים מסוג זה.

נוסף על כך, במזרח התיכון ישנם מדינות וגופים שאינם ערביים ושישראל יכולה להפיק תועלת משיתוף פעולה עמם. עם אלה אפשר למנות בני ברית ותיקים של ישראל, בהם הכורדים בצפון עיראק, תורכיה, קפריסין (כולל הרפובליקה התורכית של צפון קפריסין – TRNC), דרום סודאן ואתיופיה וכן ארגונים בין-לאומיים, למשל ארגון שיתוף הפעולה האסלאמי (OIC), לשעבר ארגון הוועידה האסלאמית). על ישראל לחתור לשיתוף פעולה עם ארגונים אלה מתוך התחשבות בעמדה הערבית הכללית ולא במטרה לנגח את ייצוג הממסדים הערביים בהם.

3. ביסוס מעמד השפה הערבית

על ישראל לפעול לשיפור מעמד השפה הערבית באזור ולעידוד ההכרה בה כ-*Lingua Franca* של המזרח התיכון. עליה להעלות על נס את פועלם ואת יצירתם של יהודים בני ארצות ערב שיצרו ויוצרים בערבית, לתרגם לערבית, לטורקית ולפרסית את היצירה העברית ולהנגיש לדוברי ערבית את התרבות הישראלית, בדומה לפרויקט אלדין להנגשת מידע על השואה לקוראי ערבית ופרסית.⁴ כמו כן, על ישראל לפעול להצגת הדמיון שבין השפות האחרות, העברית והערבית, שכן לדמיון זה קשר הדוק למעמדה של השפה הערבית בישראל. עוד על ישראל לפעול באופן נחרץ להגברת נוכחותה של הערבית במרחב הציבורי בישראל בשל היותה שפתו של המיעוט הערבי הגדול ביותר במדינה.

4. קידום דיאלוג בין-דתי וביסוס מורשת מונותיאיסטית משותפת

היהדות, הנצרות והאסלאם הן שלוש הדתות המונותיאיסטיות. למרות ההבדלים הניכרים ביניהן הן חולקות נקודות דמיון רבות ומורשת משותפת. על ישראל, שרואה את שורשיה בקהילה הראשונה ששמרה מאות שנים על הדת המונותיאיסטית, לעודד דיאלוג בין-דתי כדי למצוא את המשותף לדתות המונותיאיסטיות ואת יסודות הסובלנות והקיום המשותף שבהן כבסיס לשיתוף פעולה ולחיים משותפים באזור. על ישראל לקדם מטרה זו בראש ובראשונה בגבולות המדינה, אולם עליה להרחיב שיח זה אל מעבר לגבולותיה ולכלול בו גורמים רשמיים ורשמיים למחצה.

5. שימור המורשת היהודית במרחב הערבי והמזרח תיכוני

יש לפעול לשימור המורשת הדתית והתרבותית של קהילות יהודיות עתיקות במדינות ערב ולהגיש סיוע לקהילות היהודיות או לשרידיהן שנותרו במדינות המזרח התיכון – מרוקו, תוניסיה, תורכיה ואיראן. בין היתר יש לשמר בתי כנסת עתיקים, בתי קברות ואתרים אחרים וכן מסמכים, תעודות וחפצים הקשורים ליהדות ולקהילות היהודיות או לצאצאיהן בישראל.

את פעילות השימור יש לעשות בתיאום ובשיתוף פעולה עם המדינות הנוגעות בדבר ועם הארגונים של יוצאי הקהילות היהודיות במדינות ערב החיים בישראל ובעולם. יש לעשותה אך ורק בהסכמת הקהילות היהודיות או שרידיהן במדינות ערב ולא מתוך כפייה או כורח.

בבסיס פעולה זו תעמוד ההכרה כי הקהילות היהודיות במדינות ערב היו חלק מהפסיפס החברתי וכי נוכחותן בהן לאורך השנים הייתה רצופה ובלתי-תלויה בקיומה של המדינה היהודית. שימור אתרי המורשת היהודיים אף יכול לשמש כר לשיתוף פעולה סביב אינטרסים משותפים של ישראל ושל מדינות האזור ולהביא להכרה בקיומה של מורשת משותפת ארוכת שנים ליהודים ולערבים. פעולה משותפת למיפוי השורשים התרבותיים המשותפים יכולה לתרום להסרת המחסומים בין הקהילות היהודיות, המוסלמיות והנוצריות באזור ולהביא להכרה כי ישראל והעם היהודי אינם נטע זר באזור, כפי שטוענים זרמים פוליטיים ערביים שונים. פעולה זו יכולה לעודד את מדינות ערב לשתף פעולה עם ישראל במסגרת מרחב מוגן, ובו אינטרסים משותפים לצדדים השונים, ולתרום בכך למדיניות-החוץ של ישראל.

במקביל לפעולתה לשימור המורשת היהודית העתיקה ברחבי האזור על ישראל להכיר בכך שעל אדמתה נמצאים כמה וכמה אתרי מורשת ערבית, מוסלמית, נוצרית ודרוזית ולהתחייב לנהוג בהם ובמאמינים שמקומות אלה חשובים להם בכבוד. אף כי נושא זה אינו מוגדר ישירות נושא הכלול

⁴ למידע נוסף על פרויקט אלדין, ראו: <http://www.projetaladin.org/en/the-aladdin-project.html>

במדיניות-החוץ, הוא בעל השפעה רבה עד מאוד על השתלבותה של ישראל באזור, ועל כן חשוב למנותו עם העקרונות המנחים את מדיניות-החוץ של ישראל.

בראש רשימת אתרי המורשת הערבית נמצאים מסגד אל-אקצא ואזור אל-חרם א-שריף שסביבו, המכונים בעברית הר הבית. על ישראל לשאוף להפוך את פעילותה באזור קדוש ורגיש זה לאבן הפינה בשיתוף הפעולה שלה עם גורמים בעולם הערבי, בראשם ירדן, כמו שנכתב בהסכם השלום עמה. אולם אין מדובר רק בהר הבית כי אם בעשרות רבות של אתרים ברחבי המדינה הקדושים למוסלמים ולנוצרים, לדרוזים ואף לדתות אחרות. באזור אשקלון אף נמצא אתר חשוב מאוד לשיעים, למשל. על ישראל לטפל באתרים אלה כפי שהייתה מצפה שיטפלו אתרים יהודיים ברחבי המזרח התיכון ואף באירופה.

ג. אירופה

נוסף לבחינה המתמדת של מערכת הקשרים שישראל מקיימת עם מדינות האזור ראוי לבחון גם את קשריה עם אירופה ועם האיחוד האירופי.

עם הצטרפות קפריסין לאיחוד האירופי ב-2004 הפכה אירופה להיות שכנה קרובה ממש. אולם הקרבה הפיזית בין ישראל לאירופה אינה הסיבה היחידה ליחסים ביניהן. גורמים רבים שאינם קשורים לקרבה זו, בהם השותפות בנושאים היסטוריים, ערכיים, כלכליים, אזרחיים וקהילתיים, תומכים בפיתוח מערכת היחסים עם אירופה והעמקתה. לאלה מצטרפים ההיסטוריה של ישראל, ההיסטוריה הממוסדת של יחסיה עם אירופה, ותרומת הקרבה הפיזית ליחסים הכלכליים.

מאז השנים הראשונות להקמתה, ישראל מקדמת באופן פעיל את השתלבותה באירופה ובמערכותיה הכלכליות, החברתיות והתרבותיות. דחיקתה של ישראל זה מכבר מזירת הפעולה האסיאתית בלחץ מדינות ערב אף האיצה מגמה זו.

בעשורים האחרונים הפך האיחוד האירופי לגוש פוליטי וכלכלי חשוב ביותר והשפעתו על הנעשה ברחבי העולם רבה. על ישראל לשאוף באופן עקבי ורציף להידוק מערכת היחסים עם אירופה הן במישור הפוליטי והמדיני הן במישור הכלכלי והחברתי-תרבותי. אף שאפשר לבקר את האיחוד האירופי על חולשותיו – ה"מפלצת הברוקרטי" שיצרו מדינותיו ובחירתו ב"עוצמה רכב" על פני "עוצמה קשה" לשם השגת נכסים מדיניים – האיחוד עדיין ממלא תפקיד מרכזי בעולם והשפעתו רבה. על ישראל "לכוון את המצפן" שלה בהתאם לעמדות האיחוד האירופי וקביעותיו, כלומר לנהל מדיניות-חוץ שמתכוונת לפי ערכיו. בפרט על ישראל להקפיד לשמור על מכנה משותף רחב עם מדינות האיחוד האירופי, המבוסס על ערכים ליברליים ועל ערכי הדמוקרטיה. נטישת ערכים אלה ואימוץ ערכים לאומיים ודתיים במקומם ירחיקו את ישראל מאירופה.

"ישראל היא מאירופה אבל אינה באירופה" כתב ההיסטוריון דן דינר. מבחינות רבות נולדה מדינת ישראל באירופה למרות מיקומה במערב אסיה, קרוב מאוד לאפריקה. אף שרוב אוכלוסייתה של ישראל ורבים מהמהגרים אליה לא נולדו באירופה ושורשיהם אינם נטועים בה כי אם עמוק במרחב הערבי במזרח התיכון או במדינות אסלאמיות באזור, קשה להתעלם מהקשר ההדוק בין הקמת המדינה ובין האירועים באירופה במחצית הראשונה של המאה ה-20 ומהזיקה של התפתחות המשטר והכלכלה בישראל של המאה ה-21 לאירופה.

לאחר מלחמת העולם השנייה התייצבה אירופה לצדה של ישראל במקרים רבים, בעיקר מתוך תחושת חוב היסטורי ומחויבות לעם היהודי שהתמודד עם תוצאות השואה. עם זאת, בחלוף השנים קיבלה מחויבות הדור הצעיר באירופה לישראל ולעם היהודי פנים חדשות. באירופה חל שינוי

דרמטי, והוא הביא לכך שבקרוב הדור הצעיר ביבשת נחלשה ההעדפה או הסימפטיה לישראל, והוא נוטה לשיפוטיות רבה יותר ולהיעדר סלחנות, בעיקר בנוגע לסכסוך עם הפלסטינים אך לא רק בהקשר זה. יש המרחיקים לכת ואומרים כי על פני השטח נגלים כיום שוב ניצני האנטישמיות הישנה שלא נעלמה מן היבשת. בין שהדברים נכונים ובין שאינם, על ישראל לפעול באופן יזום ולבסס מכנה משותף רחב יותר עם אירופה אשר יחרוג מן המשקעים ההיסטוריים הכבדים ויעמוד ביסוד שיתוף הפעולה עמה בעתיד.

מטבע הדברים מערכת היחסים שפיתחה ישראל עם אירופה משקפת את אופן הפעילות האירופאי, הברוקרטי והממוסד. היחסים המיוחדים עם ישראל זכו שוב ושוב להכרה מצד אירופה, החל בכינון היחסים בשנת 1959, עבור בהצהרת אסן (Essen) בשנת 1994, שבה הצהירה מועצת אירופה שישראל תיהנה מיחסים מיוחדים עם אירופה, וכלה בהסכמים שנחתמו בשנות האלפיים בין האיחוד האירופי לישראל והעניקו לישראל מעמד המאפשר לה להשתלב בתכניות ובמפעלים אירופיים כמדינה שאינה חברה באיחוד.

כיום מונחת על השולחן הצעה אירופית להעניק לישראל (וגם למדינה הפלסטינית העתידית) מעמד של "שותפות מועדפת מיוחדת" (Special Privileged Partnership). מימוש הצעה זו מותנה בהשגת הסדר קבע עם הפלסטינים, כפי שקובעת ההודעה של המועצה האירופית לענייני חוץ מדצמבר 2013, אז הוצגה ההצעה לראשונה:

*"The EU will provide an unprecedented package of European political, economic and security support to both parties in the context of a final status agreement. In the event of a final peace agreement the European Union will offer Israel and the future state of Palestine a Special Privileged Partnership including increased access to the European markets, closer cultural and scientific links, facilitation of trade and investments as well as promotion of business to business relations. Enhanced political dialogue and security cooperation will also be offered to both states."*⁵

האיחוד האירופי לא הגדיר באופן ברור את מעמדה של מדינה בעלת סטטוס של שותפות מועדפת מיוחדת, וישראל מצדה לא הגדירה את התוכן שברצונה לצקת לתוך מערכת יחסים זו. הנציבה האירופית לענייני חוץ לשעבר קתרין אשטון הצהירה במארה 2014 כי שיתוף הפעולה עם ישראל, כמו שיתוף הפעולה עם המדינה הפלסטינית העתידית, יכלול תחומים רבים:

*"We want this to create huge opportunities in transport, energy, water, environment, people-to-people, and business-to-business contacts. We want to see progressive market integration, trade and investment facilitation, research and innovation, security cooperation that will benefit Israelis and Palestinians with a special emphasis on young people."*⁶

עם זאת, לאחרונה, בייחוד נוכח ההרעה ביחסים בין ישראל ובין האיחוד האירופי והקיפאון בתהליך השלום, הושמטה מרוב ההצהרות האירופיות הפומביות התייחסות להצעה זו.

⁵ ["Council Conclusions on the Middle East Peace Process," EU Foreign Affairs Council, 13 December 2013.](#)

⁶ ["Remarks by EU High Representative Catherine Ashton following the Foreign Affairs Council \(Ukraine and Middle East Peace Process\) \(17/03/2014\)," Delegation of the European Union to Israel, March 2014.](#)

אירופה מתקשה אפוא בהגדרת מעמדה המיוחד של ישראל. אולם ניכר שגם לישראל יש קושי בנושא. ברור לכול כי ישראל אינה מעוניינת להיות חברה מלאה באיחוד האירופי שכן אין ביכולתה ליישם את ארבע החירויות שעומדות ביסודו: תנועה חופשית של סחורות, שירותים, הון ואזרחים. ברוב המישורים דווקא קל לישראל ולאירופה להגיע להסכמה, כגון בנושאים של מעבר סחורות, שירותים והון, אולם ישראל צפויה להימנע מלאפשר מעבר חופשי של אנשים, אזרחים אירופיים או אחרים, לביקור או לשהות בשטחה. המצב הגאו-פוליטי מאלץ את ישראל לפעול בכפוף לשיקולי הביטחון, ובעשותה כך אין ביכולתה להבטיח יישום מלא של חירות זו.

בשלהי 2015 החליט האיחוד האירופי על מדיניות של סימון מוצרים ישראלים שמוצרים בהתנחלויות, החלטה שגררה תגובה קשה מצד ממשלת ישראל. בין השאר בוטלו מפגשי התייעצות מתוכננים, וישראל הביעה את מחאתה על צעד זה בדרכים שונות. למרות זאת, על ישראל להכריז בפומבי שהיא רואה באיחוד האירופי את מעגל ההתייחסות הקרוב ביותר שלה לפעול להידוק שיתוף הפעולה עמו נוסף על הפעילות הביטורלית שהיא מקיימת עם המדינות החברות בו. למוסדות האיחוד האירופי חשיבות מיוחדת, ועל הגופים הרשמיים והרשמיים-למחצה של ישראל להגביר את מגעיהם עם הגופים האירופיים השונים, לחזק את נוכחותם בהם ואף לשאוף להשפיע על קבלת ההחלטות בנושאים שונים. מתמיהה במיוחד היא העובדה שישראל אינה פועלת באופן יזום לעדכון הסכמי הסחר שלה עם אירופה ולהתאמתם לסחר של ימינו ולנקודות החזקה של הכלכלה הישראלית.

אולם הקשר עם האיחוד האירופי אינו מסתכם רק בשאלות בירוקרטיות, וישנן גם שאלות של מהות. כפי שהוזכר לעיל, ביסוד המכנה המשותף שבין ישראל ובין מדינות אירופה עומדים הערכים הליברליים, שהיו מרכזיים מאוד בישראל בעשורים הראשונים לקיומה ושהביאו להקמת האיחוד האירופי. דומה כי בשנים האחרונות מתחוללים בחברה הישראלית שינויים המביאים להתחזקות הערכים הלאומיים והדתיים והעדפתם על פני הערכים הליברליים, בדומה לתהליכים המתחוללים ברחבי המזרח התיכון. על הממסד בישראל להכיר בחשיבות שותפות הדרך עם אירופה ולמצוא דרכים לביסוס המכנה המשותף הערכי עמה.⁷

מחקרים וסקרים שבחנו את ההבדלים התרבותיים בין ישראל לאירופה הצביעו על הבדל ניכר בעמדותיו של הציבור בישראל בהשוואה לעמדות הציבור הרחב במדינות אירופה. מחקר חשוב השווה עמדות מורים בארץ ובאירופה באשר למקומו של הפרט בחברה על פני ציר שבצדו האחד אוטונומיה וחופש מלא, ובצדו השני הדרישה להזדהות עם החברה והיטמעות בה.⁸ מהמחקר עלה כי החברה בישראל מצפה מהפרט להזדהות אתה ולהיטמע בה במידה רבה, ואילו באירופה, בייחוד במערב אירופה, ניתן לפרט חופש בחירה רב יותר בנוגע לנושאים שעל סדר היום הציבורי. למשל, בכל הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני ולתהליך השלום – נראה כי האירופים מייחסים חשיבות רבה לפירות שמהם עשויים ליהנות פרטים רבים בחברה הישראלית בעקבות הסכם שלום, ואילו בשיח הציבורי של החברה היהודית בישראל עומדים רבים דווקא על הפגיעה הגדולה הצפויה לציבור בעקבותיו.

החברה בישראל, בהיותה חברה השואפת לזהות גדולה בין האזרחים, מעניקה למסורת ולדת משקל רב יותר מאשר הציבור במדינות רבות באירופה. על כן, נסיגה ישראלית משטחים בעלי חשיבות רבה בהיסטוריה היהודית, בייחוד בירושלים המזרחית, תתקל במחאה רמה בקרב רבים בציבור הישראלי ובקשיים רבים העומדים בניגוד לציפיותיה של אירופה מבת ברית קרובה.

⁷ נדב תמיר, "אירופה לא עוינת את ישראל", הארץ, 9 בפברואר 2015.

⁸ Anat Bardi and Lilach Sagiv, "The European Union and Israel: Comparison of cultures and implications," in Klaus Boehnke (Ed.), *Europe and Israel: A Complex Relationship*, (Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag, 2003).

דומה כי יצירת איזון בין הלכידות החברתית והפוליטית של החברה היהודית בישראל ובין השמירה על ערכיה הליברליים והדמוקרטיים היא משימה שתעמוד לפתחה של כל ממשלה בישראל. מסקר דעת קהל שערך האיחוד האירופי בישראל בחודשים מאי-יוני 2014⁹ עלה כי רוב הציבור בישראל מסכים דווקא עם הטענה כי בין ישראל לאיחוד האירופי יש מידה מספקת של ערכים משותפים – 75 אחוזים חשבו כך מתוך 1004 נשאלים – הרבה יותר מאשר 58 אחוזים מן הנשאלים ברחבי המזרח התיכון. כמחצית מן הנשאלים (49 אחוזים) הביעו אמון באיחוד האירופי כגוף בין-לאומי, שיעור גבוה הרבה יותר מאשר באו"ם (23 אחוזים) ובנאט"ו (39 אחוזים).

על ישראל לחתור לשיפור מערכת היחסים עם האיחוד האירופי ו"לבחור באירופה", כפי שטוענים אקדמאים ומומחים לנושא בישראל.¹⁰ בראש ובראשונה ישראל יכולה למצוא עניין רב בהידוק שיתוף הפעולה הכלכלי עם אירופה. לשם כך, עליה ליישם במידת האפשר את שיטות העבודה, התקנים והחקיקה האירופיים. כמו כן, עליה לשאוף שהאינטרסים שלה יישמרו בזמן שאירופה מהדקת את קשריה הכלכליים עם גורמים בינלאומיים אחרים. לצד התחום הכלכלי, על ישראל להדק את שיתוף הפעולה עם האיחוד האירופי בתחומים אחרים, כגון ספורט, מדע, מחקר ופיתוח ותרבות.

נושא בעל חשיבות רבה לישראל הוא ההגנה על המיעוטים היהודיים באירופה, מוסדותיהם, חופש הדת וההתאגדות שלהם. על ישראל להימנע מקריאה פומבית לבני הקהילות היהודיות לעלות לישראל, אך עליה לפעול להבטחת החופש שממנו נהנות הקהילות היהודיות במדינות אירופה השונות ולהטיל על אירופה את האחריות לכך. על ישראל להשתתף במעקב שעורך האיחוד האירופי אחר התפתחות האנטישמיות באירופה ולהבטיח כי ננקטים צעדים מעשיים והצהרתיים למיגורה.

בהקשר זה, יש לציין כי בישראל שורר חשש מוחשי מההגירה המוסלמית הנמשכת לאירופה ומהעלייה במספרם ובשיעורם של האזרחים המוסלמים באוכלוסייה ברחבי אירופה. כפי שהיטיב להגדיר ד"ר ליאור הרמן,¹¹ בקרב החברה הישראלית, היהודית בעיקר, רווח החשש שאירופה תאבד את מערכת הערכים הליברלית שאפיינה אותה, ושישראל תאבד בשל כך בת-ברית חשובה שעמדה לצדה בהתמודדות עם שכניה הערבים והמוסלמים. ההתמודדות האירופית עם הנושא תאריך זמן רב ותוצאותיה אינן ידועות מראש. על ישראל להציג את עמדותיה בנושאים אלה לאיחוד האירופי ולמדינות השונות באופן עקבי מתוך התחשבות באופן שבו עמדתה משתקפת ביחסה אל המיעוט הערבי הילידי הגדול בשטחה.

על ישראל להפנות תשומת לב מיוחדת לשיתוף הפעולה הביטחוני עם אירופה. לצד העניין המשותף שיש לישראל ולאיחוד האירופי בלחימה בטרור, כוחות אירופיים מילאו בשנים האחרונות תפקידי מפתח בגבולותיה של ישראל. הכוח המשמעותי ביותר, שלא האריך ימים, היה ה-EUBAM – הכוח האירופי שיועד לפקח החל משנת 2005 על הנעשה במעבר רפיח. הכוח נדחק אל מחוץ לרצועה בשל השתלטות החמאס עליה. כוחות אירופיים נוספים פועלים במסגרת כוח יוניפי"ל בדרום לבנון וכוחות אונדו"פ בגולן. כמו כן, ישנם נציגים אירופיים בכוח הבלתי-חמוש TIPH שמפקח על הנעשה בחברון. בכל המקרים האלה אירופה מנחה את הכוחות לפעול ברכות, בייחוד בהשוואה לציפיותיה של ישראל. עריכת דיאלוג בנושא יכולה אולי להוביל לשינוי עמדות בקרב מדינות אירופה, אולם אין זה מובן מאליו כי על ישראל לברך על עצם נכונותם של האירופים

⁹ "Israelis see EU as important partner, with common values to cooperate," *EU Neighbourhood News Service*, 22 September 2014.

¹⁰ ערד ניר, "מומחים מהאקדמיה קוראים לישראל 'לבחור באירופה'", אל-מוניטור, 23 בפברואר 2015.

¹¹ ליאור הרמן, "ישיבה מזרחית: מבט (אחד) מוטה מישראל", *אודיסיאה - מסע בין רעיונות*, גיליון 26, ינואר 2015.

לשלוח כוחות לאזור. עוד בתחום הביטחוני, על ישראל לבחון את אפשרות הצטרפותה כחברה מלאה לארגונים בין-לאומיים, כגון הארגון לביטחון ושיתוף פעולה באירופה (OSCE).

לסיכום, להלן הערוצים שבהם על ישראל לפעול במסגרת מדיניותה כלפי האיחוד האירופי: (1) על ישראל לראות באיחוד האירופי שותף אסטרטגי ולהתממשק אתו בנקיטת צעדים אופרטיביים, בהם שיתוף פעולה ביטחוני עם מדינות האיחוד האירופי ועם האיחוד האירופי עצמו; (2) על ישראל להקים שדולה שתקדם את האינטרסים שלה בקרב המוסדות האירופיים. בין היתר תפעל השדולה נמרצות להידוק שיתוף הפעולה בין מוסדות ישראלים לעמיתיהם מהאיחוד האירופי ולהעמקת נוכחות ישראל במוסדות השונים של האיחוד האירופי; (3) על ישראל ואירופה לפעול לחיזוק ערכים ליברליים ודמוקרטיים; (4) על ישראל לפעול לשימור המורשת היהודית ברחבי אירופה ולקיים קשר הדוק עם הקהילות היהודיות ביבשת. כמו כן, על ישראל לפעול לשימור זכר השואה וזכר הקהילות היהודיות האירופיות וצאצאיהן בישראל; (5) על ישראל לעדכן את הסכמי הסחר שלה עם האיחוד האירופי ולפעול להידוק הקשרים הכלכליים עמו.

ד. אגן הים התיכון

ישראל והמדינות השוכנות סביב אגן הים התיכון בחלק האירופי, האסייתי והאפריקאי חולקות אינטרסים משותפים. אלה מתחדדים ומתבהרים בשנים האחרונות, בעיקר בתחום האנרגיה, לדוגמה עם גילוי מרבצי הגז באגן המזרחי של הים התיכון. בשנים האחרונות גדלה לעין ערוך חשיבותו של המרחב הימי באגן זה כמרחב פעולה בעבור המדינות השוכנות סביבו. חשיבותו עלתה בעיקר בעקבות תגליות הגז אך גם משום שבשנים האחרונות הפך הים התיכון לציר המעבר המרכזי של מהגרים בדרכם מהמזרח התיכון, אסיה ואפריקה לאירופה.

הים התיכון מציע אפוא שפע של אפשרויות לשיתוף פעולה, בהן הצורך בהתמודדות עם הגירה בלתי-חוקית (האם יציאת מהגרים אפריקאים ממצרים לכיוון ישראל בדומה לנתיבי ההגירה לאירופה אינה אפשרית?), הצורך בהסדרת הגבולות הימיים, הסכנות הטמונות בעליית פני המים ונושאים סביבתיים, כגון הזיהום הגובר, דלדול הדגה, המינים הפולשים ושינוי פני החופים. על ישראל למלא תפקיד משמעותי באגן הים התיכון, בייחוד בחלקו המזרחי, ולפתח שותפויות עם מדינות אירופה בצפון, עם מדינות צפון אפריקה בדרום ועם שכנותיה במזרח.

גורמים שונים באיחוד האירופי מובילים תכניות שונות לאזורים אלה. בעקבות השותפות האירופית-ים תיכונית משנות ה-90 ("תהליך ברצלונה"), הושקו בעשרים השנה האחרונות יוזמות שונות לשיתוף פעולה בין המדינות סביב אגן הים התיכון, בהן יוזמות לשיתוף פעולה כלכלי וכן "האיחוד למען הים התיכון", שבו לישראל תפקיד מרכזי (פרופסור אילן חת מונה לכהן בו כסגן המזכ"ל לענייני חינוך ומחקר). כמו כן, מדי מספר שנים מתקיימים משחקי הים התיכון, מעין אולימפיאדה אזורית, אולם אליהם ישראל אינה מוזמנת.

על ישראל למצב את עצמה כציר מרכזי ככל האפשר במרחב זה – בדגש על נושאי סביבה ואנרגיה – שכן לדבר תהיה השפעה חיובית על השתלבותה באזור.

1. משאבי טבע במזרח אגן הים התיכון

מרבצי הגז הטבעי שהתגלו במדפי הקרקע מתחת לאגן המזרחי של הים התיכון העצימו את כוחה של ישראל כבעלת מרבצי גז גדולים והניעו את כלכלתה. נוסף על מצרים, שבשטחה התגלו מרבצי גז שאינם מפותחים עדיין, יש הערכות בדבר קיום מרבצים נוספים באזור, והן מעלות את העניין בנושא בקרב מדינות שכנות נוספות, לדוגמה קפריסין, לבנון והרשות הפלסטינית. תפקיד מרכזי

ממלאת תורכיה, בהיותה שוק להפצת הגז וגורם בעל עניין ישיר בנושא. התפתחות זו מחייבת ביסוס מסגרות שיתוף פעולה מסוגים שונים וייתכן שהיא אף תביא לשינוי ניכר במערכת היחסים אשר התקיימה בעשורים האחרונים בין גורמים אירופיים לגורמים מזרח תיכוניים.

לשיתופי פעולה אלה מספר היבטים, והם יפורטו להלן. ההיבט הראשון נוגע לאיכות הסביבה – על הכוחות באזור לשתף פעולה ולהבטיח את צמצום הפגיעה בסביבה הימית והאזורית כתוצאה מהפקת המשאב היקר. כמו כן, על המדינות להבטיח שאין מדינה נפגעת מפעולות שכנותיה בהקשר זה.

ההיבט השני נוגע לצורך בשמירה על ביטחון המתקנים בלב ים – כשמדובר במשאב אנרגיה חשוב כל כך, גוברת הסכנה שגורמים עוינים שרוצים לערער את היציבות באזור ינסו לפגוע במתקנים אלה. שיתוף פעולה ביטחוני ואזרחי בין מדינות מזרח אגן הים התיכון יכול לסייע מאוד להפגת מתחים ולסיוע במשברים. חשיבותו של היבט זה רבה ויש להעמיק ולפתחו.

ההיבט השלישי נוגע לרווחיות הפקת הגז – לשם הפקת הגז וייצואו נדרשות טכנולוגיות מסובכות ויקרות וקהל צרכנים גדול דיו אשר יבטיח את הכדאיות הכלכלית. למדינות האזור אינטרס ברור לשתף פעולה בייצוא הגז כדי לחסוך עלויות. התאגדות של מספר מדינות תאפשר להוזיל את עלויות הייצוא ולהגדיל את הרווח. על ישראל לשאוף לכינון מסגרות שיתוף פעולה כאלה, בייחוד עם קפריסין ועם תורכיה.

2. גבולות ימיים

מלאכת קביעת הגבולות הימיים בין המדינות במזרח אגן הים התיכון נמצאת בעיצומה. דיני הים והחוק הבין-לאומי בתחום הזה התעדכנו בשנים האחרונות, והם דורשים יישום מורכב בשטח. במקרה של ישראל ושכנותיה עשויות להיות לקביעת הגבולות הימיים השלכות כלכליות מרחיקות לכת, בייחוד עם גילוי מרבצי הגז הטבעי לחופה של ישראל. מלאכת קביעת הגבולות קשה שבעתיים כאשר מדובר בישויות עוינות זו לזו, כמו רצף המדינות באגן הים התיכון המורכב מתורכיה, קפריסין, סוריה, לבנון, ישראל, רצועת עזה ומצרים.

3. הגירה

בחודשים שחלפו מאז קיץ 2015 הפכה סוגיית ההגירה לאירופה לסוגיה פוליטית בעלת חשיבות ניכרת בעבור אירופה. נתיבי ההגירה של האזרחים הסורים מתורכיה לאירופה שוכללו פלאים בקיץ זה, ואילו תורכיה העלימה מכך עין. יציאתם של מאות אלפי פליטים לאירופה גרמה למשבר אמון בין החברות באיחוד האירופי והעלתה את הנושא לראש סדר היום הציבורי שם. משבר אמון זה והאיום שמעמידים המהגרים המוסלמים על מרקם החיים האירופי צפויים להישאר נושא בוער גם בשנים הקרובות. על ישראל להיות מעורבת, בין היתר, בזירת ההתמודדות עם ההגירה דרך הים – לא משום הימצאותה בנתיבי תחבורה אלה אלא משום שאיום ההגירה אל החוף קיים גם במקרה שלה.

4. סביבה

אזור הים התיכון – הן סביבתו הימית הן היבשתית – מושפע תדיר מפעילות האדם. עם השלכות של השפעה זו נמנים דלדול הדגה בים התיכון ופלישת מינים מים סוף לים התיכון, זיהום שמופרש אל הים והטמנת פסולת בתוכו, וכן השלכות התפלת מי הים על היבשה. ההתמודדות עם שינויים אלה – כמו גם עם שחיקת מצוק החוף – מציבה אתגר משותף למדינות האזור. בהיעדר נכונות או

יכולת של הצדדים לקיים שיתוף פעולה בנושאים אלה, גם הצהרות ישראליות יוכלו לייצר השפעה חיובית. על ישראל לשמש דוגמה למדינות האזור בכל הנוגע לשמירה על הסביבה, ולהעמיד את המשאבים שברשותה לטובת טיפול באתגרים מסוג זה.

ה. סיכום: גישה רב-אזורית מכלילה

במהלך השנים הניבה "מנטליות האי" של ישראל פירות רבים משום שהיא סייעה בידה לפתח עצמאות בעזרת הגושים שמעבר ל"ים המקיף את האי". אולם גישה זו, והמדיניות שנגזרה ממנה, גם הגבילו את ישראל שכן היא עדיין נתפסת נטע זר באזור שבו היא שוכנת. אין סיבה להניח שההתנגדות האזורית לישראל תלבש צביון אחר או אף תחלוף ללא פעולה יזומה מצדה.

על ישראל להפוך ליתרון את הימצאותה במוקד מספר מערכות מדיניות ובצומת שבין שלוש יבשות – אפריקה, אסיה ואירופה. עליה לחזק את זיקתה אל כל אחת מהן ולהימנע מבלעדיות. למשל, על פעילותה של ישראל בזירה המזרח תיכונית לעלות בקנה אחד עם פעילותה בזירה האירופית והים תיכונית ואף להפרותה ולהשלימה. אם הזירה האסייתית או הזירה האפריקאית יהפכו בעתיד לרלוונטיות יותר בעבור ישראל, יהיה עליה לפעול גם בהן לפי אותם העקרונות.

לסיכום, בבואה לבחון מחדש את מדיניות-החוץ שלה ולעצבה על ישראל להקפיד שבעתיד לא תינתן בלעדיות לאחד ממעגלי ההשתייכות. כלומר, עליה להדק את הקשרים הן עם מדינות וגופים במזרח התיכון, באירופה ובאגן הים התיכון. על ישראל להקפיד ששאיפתה למלא תפקיד במעגלים אחרים לא תיפגע מכך, וייתכן שהיא אף תוכל למלא את החלל שהותירה אחריה תורכיה כמגשרת בין המזרח התיכון ובין אירופה. עם זאת, בהינתן המתיחות הקשה והעוינות המתמשכת בין ישראל לשכנותיה יהיה זה שאפתני מדי לטעון שביכולתה לשמש גשר בין האזורים, לפחות בטווח הזמן הנראה לעין.